

Наталія Ротар

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

Міждержавний польсько-український діалог у контексті центрально-східноєвропейської ідентичності

Геополітичне маркування того чи іншого регіону означає його інтеграцію до чітко означеної й впізнаваної символічної матриці та запускає процес ідентифікації, результатом якого стає конструювання функціонуючої моделі ідентичності. Зазвичай, маркування геополітичної регіональної ідентичності визначається сутністю політичних процесів, що відбуваються на рівні регіону, його економічним потенціалом та характером суб'єктності в системі міжнародних відносин. Зрештою, регіональна геополітична ідентичність дає відповідь на питання «Хто Ми?». Пошук відповіді на таке питання для Центрально-Східноєвропейського регіону особливої актуальності набув наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. – в період кризи та руйнування «соціалістичного табору», що супроводжувався розгортанням процесів демократизації в країнах регіону. Майже одразу Центрально-Східноєвропейський простір геополітично почав маркуватися як постсоціалістичний, що сприяло конструюванню системи маркерів постсоціалістичної ідентичності. Символічно, що початок концептуалізації поняття постсоціалізм пов'язаний з однією з наукових конференцій, присвяченої обговоренню східноєвропейських перспектив формування інституційних рамок ринкової економіки, яка відбулася у Кракові в грудні 1990 р.¹. Отже, поняття постсоціалізму та похідні від нього – постсоціалістична ідентичність, постсоціалістична економіка, постсоціалістичний табір – виникло одразу після колапсу соціалістичної системи як спроба осмислити ситуацію, характер розвитку якої неможливо було спрогнозувати.

Постсоціалістична ідентичність, як ознака етапу переходу до демократії, упродовж 1990-х рр. була характерна і для України, і для Польщі. Попри активне

---

¹ Hausner J., Jessop B., Nielsen K. (eds). Institutional Frameworks of Market Economies: Scandinavian and Eastern European Perspectives. Aldershot: Avebury, 1993.

звернення до цієї ідеї для пояснення внутрішньополітичних процесів в країнах ЦСЄ, не відбулося автоматичного накладання простору постсоціалістичної ідентичності на простір центрально-східноєвропейської ідентичності, власне, як геополітичної. Часом це пов'язують з розмитими та невизначеними контурами сутності постсоціалізму: «Коли читаєш наукові статті про постсоціалістичні процеси «приватизації», про створення «приватної власності», розвиток «демократії» і «громадянського суспільства» ... опиняєшся у повній невизначеності. Починаєш розуміти, що ці терміни не відображають корисних концептів: вони лише елементи масштабного політичного та ідеологічного потрясіння, яке безпідставно обмежують «Сходом»².

Сумніви у доречності геополітичного маркування Центрально-Східноєвропейського регіону як постсоціалістичного потужно були артикульовані на початку 2000-х рр. Саме в цей час конструкт постсоціалістичної ідентичності втрачає свою функціональність, оскільки категорія «постсоціалістичний»: (1) відсилала до *зникаючого об'єкту*, (2) акцентувала на розриві, а не на наступності, (3) створювала *територіальну пастку*, (3) обмежувала рамки рефлексії щодо можливостей політичного майбутнього. Оцінюючи перспективи циркуляції постсоціалістичної моделі ідентичності в країнах ЦСЄ, Керолайн Хамфрі припустила, що «категорія постсоціалізму зазнає руйнації та зникне»³ тоді, коли покоління народжених в соціалістичних режимах підуть з політичної сцени. Тоді ж формується та зазнає динамічного розвитку альтернативний постсоціалізму концепт *пограниччя*. Майже через двадцять років швейцарський дослідник М. Мюллер знову ставить питання про необхідність концептуального перезавантаження проблеми постсоціалізму та пошуку адекватних категорій аналізу постсоціалістичного регіону⁴. На думку науковця термін постсоціалізм був досить нейтральним, тому

---

² Verdery K. What Was Socialism, and What Comes Next? Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996, p. 38.

³ Humphrey C. Does the Category of Postsocialism Still Make Sense? In: Hann C. (ed.). Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. L.: Routledge, 2001, p. 13.

⁴ Müller M. Goodbye, Postsocialism! *Europe Asia Studies*, 2019, Vol. 71(4), p. 1–18.

й був використаний для опису неоднозначного політичного часу 1990-х рр. та невизначеного майбутнього як постсоціалістичних країн, так і світу загалом.

Жодна з означених ідей не була настільки методологічно стрункою, щоб пояснити та обґрунтувати, яким чином в умовах циркуляції та конкуренції різних способів концептуалізації як недавнього минулого, так і актуального теперішнього в країнах Центрально-Східноєвропейського регіону та на яких принципах має, і чи взагалі може, відбуватися процес конструювання регіональної ідентичності, впізнаваної та значимої у геополітичній реальності сьогодення.

Процес формування нової моделі ідентичностей, зокрема й регіональної, є тривалим, складним та достатньо динамічним, він залежить від сукупності чинників і факторів внутрішнього та зовнішнього характеру. Зокрема, за оцінками експертів GLOBSEC (2021), що ґрунтуються на матеріалах власноруч проведених соціологічних досліджень, попри те, що регіон ЦСЄ більшою мірою є однорідним в парадигмі зовнішнього сприйняття його фрагментарності/гомогенності, ніж в парадигмі оцінювання історичних, політичних, економічних та соціокультурних характеристик кожної з країн, що належать до даного регіону, вони не позбавлені спільних маркерів геополітичної ідентичності. Для більшості населення країн ЦСЄ центрально-східноєвропейська ідентичність є «мостовою ідентичністю», основним маркером якої є означення регіону як моста між Сходом і Заходом, а проявом – сприйняття інститутів ЄС та НАТО як безперечно важливих, але зовнішніх стосовно національних держав та національних інтересів. Респонденти, що взяли участь в опитуванні та мають громадянство Польщі, відповідаючи на питання *Останнім часом в нашому суспільстві багато говорять про геополітичний і цивілізаційний позиціонуванні вашої країни. Хотіли б ви, щоб ваша країна була частиною Заходу, частиною Сходу або десь посередині?*, сформували таку сукупність бажаних геополітичних ідентичностей для своєї країни: 46 % вважають, що Польща має бути частиною Заходу (середній показник в країнах ЦСЄ – 38 %); 2 % – частиною Сходу (середній показник в країнах ЦСЄ – 4 %); 43 % – між

Сходом і Заходом (середній показник в країнах ЦСЄ – 49 %) ⁵. Отже, для значної кількості громадян Польщі центрально-східноєвропейська ідентичність у геополітичному вимірі є актуальною моделлю ідентифікації, яка не є конфліктною щодо європейської ідентичності загалом. Зауважимо, що для громадян України центрально-східноєвропейська ідентичність не є пріоритетною моделлю геополітичного самопозиціонування, на сьогодні такою є модель європейської ідентичності, відображена у невідворотності курсу України на євроінтеграцію.

Якщо спробувати накласти процес формування центрально-східноєвропейської ідентичності на динаміку розгортання міждержавного українсько-польського діалогу, то доволі виразно фіксуються чинники, що прискорили обидва процеси: європеїзація регіону, європейська інтеграція, формат двосторонніх відносин між країнами ЦСЄ та розгортання особливих форматів субрегіонального співробітництва. На нашу думку, застосовуючи критерій «геополітична ідентичність», в рамках процесу розгортання міждержавного українсько-польського діалогу можна означити низку етапів, для кожного з яких характерна специфіка маркування геополітичної ідентичності України та Польщі.

Перший етап (1991–1999) міждержавного українсько-польського діалогу, етап становлення, позначений домінуванням постсоціалістичних ідентичностей. Водночас, саме в цей період співвідношення європейської та центрально-східноєвропейської ідентичностей було на користь останньої, основним маркером якої, на нашу думку, стало створення низки регіональних об'єднань – Центральноєвропейської ініціативи, Вишеградської четвірки та Карпатської ініціативи.

Приєднання Польщі (з 1991 р.) та України (з 1996 р.) до Центральноєвропейської ініціативи, створеної в листопаді 1989 р. з метою вироблення стабільного та динамічного формату всебічного співробітництва в

---

⁵ GLOBSEC. Trends 2021. Central & Eastern Europe one year into the pandemic. June 2021. URL: https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2021/06/GLOBSEC-Trends-2021_final.pdf

політичній, економічній та соціокультурній сферах життя країн ЦСЄ, вбачалося обома країнами й ґрунтом для зміцнення стабільності та безпеки в регіоні ЦСЄ. Важливо, що саме Польща у 1995 р. підтримала курс України на здобуття членства в цій міжнародній організації, але сама Польща не отримала на рівні даної структури можливостей для ствердження статусу регіонального лідера.

Створення Вишеградської групи (1991) стало відображенням нової (проєвропейської) внутрішньо- і зовнішньополітичної орієнтації її країн-членів, та деталізувалося у прагненнях відновлення державної незалежності, демократії і свободи; ліквідації проявів тоталітарної системи в соціальній, економічній і духовній сферах; формування та розвитку парламентської демократії, сучасної правової держави, поваги до прав і свободи людини; створення ринкової моделі економіки; інтеграції країн-учасниць до європейської політичної, правової і економічної систем та європейського безпекового простору. Найважливішим досягненням Вишеградської четвірки у 1990-х рр. стало створення з метою сприяння розвитку економічних відносин між країнами-учасницями, забезпечення справедливих умов конкуренції в торгівлі та розвитку світової торгівлі за допомогою усунення торгових бар'єрів Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (СЕФТА, 1992). СЕФТА, поряд з координацією економічної, промислової та аграрної політики в регіоні, зміцнила співробітництво між його членами шляхом створення загальної економічної зони, попередньої ЄС. Активна та, найголовніше, успішна діяльність Польщі в рамках Вишеградської четвірки, сприяла її визнанню як держави з геополітичним статусом на рівні Центрально-Східноєвропейського регіону.

Паралельно, на першому етапі українсько-польського діалогу відбулася артикуляція євроінтеграційних маркерів європейської ідентичності в обох країнах, адже у 1996 р. Україна та Польща майже одночасно заявили про свої наміри вступу до ЄС та НАТО, що на рівні двосторонніх відносин призвело до оновлення їх сутності – міждержавні українсько-польські відносини набувають статусу особливих з елементами стратегічного партнерства. Попри те, що Польща як держава-кандидат на членство в ЄС та НАТО мала обмежені

можливості та ресурси впливу на рівні цих міжнародних організацій, вона перебрала на себе функції лобіста України. А після того, як у 1999 р. Польща набула членства в НАТО, для України вона набуває статусу «Актуального Іншого» – держави, яка послідовними зовнішньополітичними зусиллями спромоглася витіснити постсоціалістичну модель ідентичності на периферію геополітичної стратегії Польської держави.

Певним відображенням кризи постсоціалістичної моделі ідентичності в Україні стала організація у березні 1999 р. двостороннього діалогу України та Польщі у форматі українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції, діяльність якої спрямовувалася на передачу українським партнерам польського досвіду набуття членства в ЄС як важливого чинника розгортання українсько-польських відносин.

Криза моделі постсоціалістичної ідентичності в країнах ЦСЄ, супроводжувалася активним входженням країн регіону в європейський простір, не залишаючи місця для розгортання існуючих, але не достатньо функціональних маркерів центрально-східноєвропейської ідентичності. Оцінюючи ці процеси прем'єр-міністр Чехії В. Клаус влучно зауважив: «Пріоритет для всіх зараз (малися на увазі країни ЦСЄ – прим Н. Р.) – європейська інтеграція, точніше кажучи, встановлення максимально тісних економічних і політичних відносин з розвиненою Західною Європою, для центральноєвропейської інтеграції після цього залишається дуже мало місця»⁶.

Другий етап (1999–2014 рр.) міждержавного українсько-польського діалогу, етап динамічного наповнення геополітичними смислами, позначений ствердженням спільної ціннісної моделі та маркерів геополітичного самопозиціонування, належних до європейської ідентифікаційної моделі. В умовах відтворення постсоціалістичної ідентифікаційної моделі в Україні, для неї особливого значення мали кроки польських партнерів в напрямі розгортання

---

⁶ Klaus V. Poznamky k středoevropské politice // Český denník (Praha). 1993.20.1. S.I

і ствердження європейської ідентифікаційної моделі та ресурсне підсилення її конкурентоспроможності поміж українського політикуму.

На нашу думку, найбільш вагомими стали, по-перше, активна підтримка Польщею України як стратегічного партнера під час ухвалення European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine у березні 2001 р. Зазначимо, що в цьому документі місце України в Центральноевропейській Ініціативі означене як важливе. По-друге, це поглиблення українсько-польського політичного діалогу після набуття Польщею членства в ЄС (2004 р.) та подій Помаранчевої революції в Україні (2004 р.) в частині визнання обома партнерами, що успіх європейського поступу Української держави залежить від її геополітичного вибору та характеру демократії. Власне, йдеться про функціональне використання принципів Європейської політики сусідства, спрямованої на взаємне визнання спільних цінностей (верховенство права; справедливе управління; права людини, права меншин; ринкова економіка, неперервний розвиток), що є основою європейської ідентифікаційної моделі. По-третє, це ініціативи польської сторони щодо концептуалізації східного вектору політики ЄС, які були артикульовані у 2007 р. на конференції голів парламентів країн-членів ЄС (Братислава) та інституціоналізовані в рамках зовнішньополітичної ініціативи ЄС *Східне партнерство* 7 травня 2009 р. Саме Східне партнерство надало Україні можливість оновити договірно-правову базу відносин з ЄС шляхом заміни Угоди про партнерство та співробітництво на Угоду про асоціацію, створити поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі, лібералізувати візовий режим з ЄС. Водночас, для Польщі Східне партнерство надало можливість артикульовати свою роль в політичному ландшафті ЄС і просунути свої національні інтереси в Євросоюзі.

Саме на даному етапі міждержавного українсько-польського діалогу Польща доклала максимальних зусиль до актуалізації історичної належності й «втримання» України в європейському ідентифікаційному полі. Наполягаючи на необхідності визначення перспектив щодо членства в ЄС та надання Україні

статусу країни з ринковою економікою, польська сторона наголошувала на необхідності створення Європейського фонду демократії для надання підтримки українському уряду та ініціювала низку системних кроків, спрямованих на прискорення процесу євроінтеграції України, що сприяло смислому розгортанню європейського «Ми» в українському суспільстві та між українського політикуму. В сукупності з іншими кроками всіх зацікавлених сторін, це привело до підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, яка 28 листопада 2014 р. була ратифікована Сеймом, а 4 грудня – Сенатом Речі Посполитої.

Важливо, що в процесі розгортання успіху структурних реформ, пов'язаних з набуттям Польщею членства в ЄС, поряд з моделлю європейської ідентичності, в середовищі польського політикуму поглиблюється актуальність ідеї центрально-східноєвропейської ідентичності. Ці дві моделі – європейської та центрально-східноєвропейської – ідентичності, хоча і є взаємозалежними, проте не є конкуруючими (свідченням цього є наведені вище результати дослідження GLOBSEC, 2021). Питання полягає в іншому, чи є центрально-східноєвропейська ідентичність «мостовою ідентичністю»? Відповідь на нього почала активно формуватися після 2014 р. – часу початку російської агресії в Україні, окупації частини українського Донбасу та Криму.

Відповідно, в контексті центрально-східноєвропейської ідентичності маємо можливість говорити про початок у 2014 р. третього (безпекового) етапу міждержавного українсько-польського діалогу, який триває до сьогодні. Розгортання російської агресії в Україні та перетворення східного кордону Польщі на зону нестабільності, спонукало польських лідерів до систематизації геополітичного самопозиціонування через застосування вже традиційних і впізнаваних та вироблення нових маркерів центрально-східноєвропейської ідентичності.

По-перше, від 2014 р. в Польщі по чергово були ухвалені дві Стратегія національної безпеки Польщі (2014 р. та 2020 р.), в яких чітко окреслювалися загрози національній безпеці, що йдуть з Російської Федерації. Для формату

українсько-польських двосторонніх відносин особливо важливою є Стратегія 2020 р., оскільки в ній чітко зафіксовано, що на сьогодні для Польщі найбільш серйозною загрозою є: (1) неоімперська політика Російської Федерації, яка реалізується із застосуванням військової сили (власне йдеться про війну Росії в Україні); (2) російські дезінформаційні кампанії проти Польщі, що мають багато спільного з подібними кампаніями, реалізованими Росією в Україні. Відповідно, для українсько-польських відносин простір протидії російській агресії позиціонується як спільний простір безпеки.

Не менш важливою є та частина Стратегії національної безпеки Польщі (2020 р.), у якій йдеться про ризики міжнародних та двосторонніх відносин, пов'язаних з поступовим руйнуванням міжнародного порядку. На нашу думку, власне означені ризики створюють ширше поле можливостей для ствердження субрегіонального геополітичного лідерства Польщі. Орієнтація Стратегії на пріоритетність для Польщі співпраці в рамках Бухарестської дев'ятки (формат НАТО), і тільки після неї – в рамках Вишеградської групи та Веймарського трикутника, є свідченням прагнень Польщі ствердити статус безпекового лідера в Центрально-Східноєвропейському регіоні та посилити, таким чином, центрально-східноєвропейську ідентичність.

По-друге, в рамках одного з найбільш пріоритетних інтеграційних проєктів для Польщі – *Ініціатива трьох морів* (2015 р.), покликаною знизити залежність держав Центрально-Східноєвропейського регіону від російських енергетичних трубопроводів шляхом створення коридору *Північ – Південь*, польська держава отримала можливість посилити власне регіональне економічне лідерство.

По-третє, У квітні 2014 р. Вишеградська група (V4), Болгарія та Румунія (+2) розробили *Спільну стратегію просторового розвитку країн V4+2*, цілями якої були визначені: (1) сприяння координації та оновленню національних документів з економічного розвитку і соціально-територіальної згуртованості; (2) розвиток транспортної мережі та технічної інфраструктури; (3) підтримка вироблення спільної політики соціально-територіальної згуртованості в Європі; (4) сприяння координації галузевих стратегій, що впливають на територіальний

розвиток. Даний проєкт було покладено в основу розробки Макрорегіональної стратегії ЄС для розвитку Карпатського регіону України, Польщі, Угорщини та Словаччини (2018 р.). Сприяючи розвитку Карпатського регіону європейської спільноти та водночас прискорюючи процеси євроінтеграції України, Макрорегіональна стратегія ЄС щодо Карпат має принципове значення для успішної реалізації польського проєкту «Національна стратегія регіонального розвитку до 2030 г.», оскільки відкриває нові можливості для розвитку її південних регіонів та передбачає створення інфраструктури з транспортування скрапленого природного газу між морськими терміналами Польщі та Хорватії.

По-четверте, ініціювання нового європейського підходу до майбутнього Східного партнерства (2019), який зорієнтований на правове зближення, інституціоналізацію, галузеве економічне співробітництво та сприяння створенню спільного простору демократії, процвітання і стабільності на східних кордонах ЄС.

По-п'яте, за ініціативою політичної еліти Польщі міністри закордонних справ Литви, Польщі та України підписали спільну декларацію (2020 р.), якою проголосили створення *Люблінського трикутника* – нового формату регіональної співпраці. Саме *Люблінський трикутник*, апелюючи до багатовікових історичних та культурних зв'язки між їх польським, українським та литовським народами, ідентифікаційно маркує себе як Центрально-східноєвропейський проєкт, що має низку переваг, які виникають шляхом зміцнення політичних, економічних, інфраструктурних, військових та культурних зв'язків. Ідея Люблінського трикутника, як відображення прагнення до ствердження центрально-східноєвропейської ідентичності, подається як відповідна європейським цінностям, безпековому простору НАТО, ідеям Східного партнерства ті іншим формам регіонального співробітництва в Європі (наприклад, *Ініціатива трьох морів*).

Маркуючи простір *Люблінського трикутника* як простір європейської безпеки, Польща, Україна та Литва, в умовах триваючої російської агресії в Україні, зобов'язалися координувати свою діяльність з метою дотримання норм

міжнародного права як в рамках тристороннього співробітництва, так і на рівні двосторонніх відносин та участі в діяльності міжнародних організацій. Формат Люблінського трикутника є надзвичайно важливим для України, оскільки в його рамках засуджено окупацію Росією Криму, частини Донецької та Луганської областей. Крім цього, висловлена підтримка незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України в межах міжнародно-визнаних кордонів, вітається європейський і євроатлантичний вектори її розвитку, відзначається ефективна реалізація реформ в Україні з урахуванням польського і литовського досвіду та кращих практик Євросоюзу.

Отже, сучасний міждержавний польсько-український діалог у контексті центрально-східноєвропейської ідентичності розгортається на тлі доволі варіативної сукупності інституціоналізованих форм субрегіонального співробітництва в ЦСЄ, що все частіше позиціонуються як «геополітична зброя», «інструмент реальної політики» та «механізм формування регіональної ідентичності». Основною геополітичною метою поширення й ствердження центрально-східноєвропейської ідентичності є формування простору безпеки в умовах російської агресії в Україні, що для рівня українсько-польських відносин означає не тільки відданість європейським принципам та цінностям двосторонніх відносин, але й подолання сукупності історичних протиріч, відображених в маркерах історичної пам'яті та реалізованих засобами політики пам'яті. Власне вихід країн ЦСЄ за межі геополітичної безсуб'єктності і дозволить дати чітку відповідь на питання «Хто МИ?»